

IŠ LIETUVIŲ ETINĖS MINTIES PALIKIMO

B. GENZELIS

ETINĖS IDĖJOS S. ŠALKAUSKIO FILOSOFIJOJE

XX a. pirmoje pusėje mūsų krašto žmogų slėgė netikrumas dėl savo materialinės padėties, totalitarinis režimas ir viešpataujanti ideologija (politinė bei religinė), kuri reglamentavo žmogaus veiksmus. Žmonės ieškojo kelių iš susidariusios aklavietės. Vieni nuėjo į komunistinį pogrindį, kiti mėgino tobulinti buržuazinę visuomenę, doroviškai ją auklėdami. Antruoju keliu pasuko ir S. Šalkauskis.

Filosofas S. Šalkauskis stebėjo to meto žmogaus dvasinio gyvenimo vakuumą ir manė, kad jį užpildyti gali filosofija, bet ji turinti būti logiškai pagrįsta. Filosofija turinti atskleisti ryšius, kuriais susijusi visa žmogaus veikla. Eklektiškumas, pasak S. Šalkauskio,— mūsų nesugebėjimo aprėpti visumos padarinius. XX amžiui būdingas mokslo kultas. Tačiau būdingas ir nerimas, kad mokslo pasiekimai gali būti panaudoti piktam, kad mokslas — ne panacėja nuo visų negandų.

Vienas dalykas matyti blogi, kitas — sugebėti pašalinti jį. Kokios žmogaus galimybės? Kas priklauso nuo žmogaus, o kas nepriklauso nuo jo pastangų? Kaip maksimaliai panaudoti savo energiją? — mąstė S. Šalkauskis. Šios kontempliacijos buvo būdingos ir kitam Lietuvos filosofui. Žmogaus būties problema gvildeno ir Vydūnas. Tik jis labiau pasinėrė į žmogaus dvasinės būsenos struktūros analizę, ieškojo receptų, kaip tą žmogaus „vidų“ pagerinti. Tuo tarpu S. Šalkauskis labiau linko į išorinės veiklos apmąstymus, nors ir jis manė, kad ne ekonominiai santykiai, o žmogaus prigimtis nulemia idėjų formavimąsi.

S. Šalkauskio nuomone, žmogus, veikiamas išorinių jėgų, kinta. Visuomenė veikia individo elgesį. Tačiau ji nepajėgi išsyk pakeisti individo prigimties, determinuojančios tolesnius jo veiksmus. Todėl, sprendžiant socialines problemas, esą būtina šiuos dalykus pažinti.

Išeitis iš kritinės situacijos, anot jo,— socialinės reformos. S. Šalkauskis bandė pateikti „protingos visuomenės“ modelį, vėliau jį pavadinęs „organine visuomene“, kaip pavyzdį žmogaus praktinei veiklai. Šioms paieškoms S. Šalkauskį paskatino įsitikinimas, kad politines struktūras nulemianti žmonių dorovės samprata. Todėl mąstytojo gyvenimo tikslas buvo sukurti tokią filosofinę sistemą, kuri padėtų žmonėms jų

kasdieninėje veikloje orientuotis ir atitinkamai koreguoti savo veiksmus. Šią sistemą jis pavadino „gyvenimo filosofija“¹.

Mąstytojas siekė nustatyti filosofijos reikšmę žmogaus gyvenimui ir jos santykį su kitais mokslais bei veiklos formomis. S. Šalkauskio „gyvenimo filosofija“ susideda iš prigimties filosofijos, kultūros filosofijos ir religijos filosofijos. Šioje schemeje talpinamos visos filosofinės bei artimos jai disciplinos. Kiekviena iš jų, pasak S. Šalkauskio, tyrinėja savitą žmogaus veiklos formą. Į šią sistemą jis įterpia ir pedagogiką, kurios užduotis — nurodyti žmonėms kelius, kaip pasiekti trokštamą idealą.

Ankstyva mirtis neleido S. Šalkauskiui užbaigti savo „gyvenimo filosofijos“. Jis suformulavo tik atskiras kultūros filosofijos idėjas. O kiekviena neužbaigta teorija turi gausybę spragų, netiksliai suformuluotų teiginių.

Vertinti tokio pobūdžio kultūrinį palikimą galima įvairiai: išryškinti spragas, atskleisti koncepcijos alogiškumą; kurti hipotezes, kaip turėtų atrodyti filosofinė sistema, jeigu ji būtų užbaigta. Tuo tarpu mums rūpi išaiškinti S. Šalkauskio vietą mūsų kultūros istorijoje.

XX a. pirmoje pusėje kultūros filosofija dar buvo vystyklusose. Tais klausimais Vakarų Europoje aštriai polemizavo neokantininkai (H. Rikertas, V. Vindelbandas) ir „gyvenimo filosofijos“ atstovai (V. Diltėjus, O. Špengleris, A. Šveiceris). Mėgino tarti savo žodį ir neotomistai (Ž. Maritenas). Nebuvo aišku, kas yra kultūros filosofija. Vieni labiau domėjosi grynomis teorinėmis problemomis, kiti — jų pritaikomumu. S. Šalkauskis buvo artimesnis pastariesiems. Ir jo koncepcija paliko bene giliausius pėdsakus Lietuvos intelektualiniame gyvenime.

S. Šalkauskis aiškino kultūros filosofijos problemas, nes jos, filosofo nuomone, betarpiškai paliečia žmogiškąją būtį, kitais žodžiais, iškyla kasdienybėje, kurioje žmogus privalo orientuotis. Svarbiausia kultūros filosofijos problema S. Šalkauskis laikė *kultūrinį veiksmą*. Tuo pat metu jis tyrinėjo realiai egzistuojančios kultūros problemas, kaip individo ir masių santykį vertybių kūrime, materialinės ir dvasinės kultūros sąveiką, religinės sąmonės ryšį su atitinkamu visuomenės kultūriniu lygiu. Taigi S. Šalkauskis priartėjo prie labiausiai XX amžiaus žmonėms rūpimos problemos — kultūros ir civilizacijos santykio aptarimo.

Tada daug kas tapatino kultūrą ir civilizaciją arba laikė pastarąją aukštesne kultūros raidos pakopa. S. Šalkauskis nesutiko su tokia kultūros ir civilizacijos santykio interpretacija. Pasak jo, kultūra — tai nuotaikų sistema, vidinis intelektualinis asmenybių (ir žmonijos) turtingumas, o civilizacija yra daiktinės, materialinės visuomenės nuosavybės išraiška, kultūros objektyvacija išorinėmis priemonėmis. Nors civilizacija yra viena iš kultūros raidos pakopų, ji neišsemia visos kultūros, kartais net stabdo jos plėtotę. S. Šalkauskis ne tik žavėjosi technikos laimėjimais,

¹ Su žinoma filosofijos istorijoje to paties pavadinimo filosofija S. Šalkauskį sieja tik terminų sutapimas.

bet ir suvokė, kad jie gali atsisukti prieš patį žmogų. Šiame kontekste analizuotina ir S. Šalkauskio etinė koncepcija.

Nuo žmogaus dorovingumo priklauso civilizacijos vaisių panaudojimas: piktam ar geram. Tai priklauso nuo vidinės žmogaus nuostatos. Todėl dorovę mąstytojas nagrinėja keliais aspektais. Jis bandė išaiškinti, kokias elgesio normas diktuoja prigimtis, o kokias žmogaus, kaip sąmoningos būtybės, veikla. S. Šalkauskio nuomone, dorovines normas gvildena visos filosofijos šakos (prigimties filosofija, kultūros filosofija, religijos filosofija), kiekviena savu aspektu. Etiką S. Šalkauskis įterpia iš esmės į kultūros filosofiją². Ji siejama su estetika. Ypač tai ryšku neužbaigtuose S. Šalkauskio darbuose „Bendroji estetika“ ir „Estetinio mokslo“³, kurie gražiai įsikomponuoja į kultūros filosofiją, ją detalizuoja.

Nagrinėdamas estetikos problemas, mąstytojas sieja jas su etikos problemomis, nes su jomis yra susijusi žmogaus egzistencija, būtis. Filosofo nuomone, menas — viena iš būties išraiškų. Tikras menininkas, S. Šalkauskio įsitikinimu, nepiktinaudžiauja patirtais išgyvenimais, nuoskaudomis, jis nedemonstruoja savo kūrybinės technikos, jo tikslas — tobulinti tikrovę. Meno kūriniuose S. Šalkauskis pirmiausia ieško žmogaus prasmės. Šiuo aspektu etika ir estetika turi nemaža bendra, nors jos ir skirtingos disciplinos.

Kaip šias problemas sprendžia S. Šalkauskis, ryškėja ir iš pateikiamo „Bendrosios estetikos“ fragmento. Panašiai jis doroviškumo ir estetiško santykį nagrinėja ir „Estetinio moksle“. Visas etines ir estetiškas kategorijas filosofas analizuoja kultūros filosofijos kontekste.

² Žr. Sverdiolas A. Etika S. Šalkauskio kultūros filosofijoje.— Kn.: Kultūra, dorovė, asmenybė. V., 1981, p. 200—223.— (Etikos etiudai; 5).

³ Abu rankraščiai saugomi VVU Mokslinės bibliotekos Rankraštyne (F 140). Ištrauka iš pirmojo veikalo išspausdinta: Ištrauka iš S. Šalkauskio veikalo „Bendroji estetika“.— Kn.: Būtis ir laikas. V., 1983, p. 234—252.